

TÜRÜK

*Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*
2018, Yıl:6, Sayı:12

Geliş Tarihi: 19.03.2018

Kabul Tarihi: 04.04.2018

Sayfa:145-170

ISSN: 2147-8872

**KUZEY KAFKASYA (STAVROPOL) TÜRKMENLERİNE AİT BİR
KÖROĞLU DESTAN PARÇASININ BELLİ BAŞLI DİL ÖZELLİKLERİ**

Savaş Şahin*

ÖZET

Bugün Kafkasyanın kuzeyinde yaşayan Stavropol ve Astrahan Türkmenleri bundan yaklaşık üç asır önce siyas ve sosyal sebeplerle anavatanları Mangışlak'tan göç ederek Rus topraklarına yerleşmişlerdir. Göç yollarında ve yerleştikleri topraklarda Kalmuklar ve çeşitli Türk topluluklarıyla ilişki kuran Kuzey Kafkasya Türkmenlerinin dillerinde de özellikle Kıpçak dillerinin etkisi olmuştur. Bu etki ses ve şekil bilgisi düzeyinde oldukça belirgindir. Kuzey Kafkasya Türkmenleri geçmişte dillerini, geleneklerini ve göreneklerini koruma konusunda muhafazakâr davranmış olsalar da günümüzde dillerini kaybetmeye başlamışlardır. Bu çalışmada; Stavropol'da yaptığımız saha çalışmasında Stavropol Türkmenlerinin ünlü bahşilarından olan Nazar Bahşının not ettiği Köroğlu Destanlarından birini olduğu gibi aktarıp, destanın belli başlı dil özelliklerini göstererek dönemin dili hakkında tespitlerde bulunmaya çalıştık. Özellikle Kıpçak lehçelerinin tesiri altında kalan Stavropol Türkmen Türkçesinde, bu lehçelerin etkilerini bazı morfolojik yapılar da görmek mümkündür. Bu çalışmada, Stavropol Türkmen Türkçesinin, Türkmenistan Türkçesi yazı dilinden farklı olan belirgin morfolojik farklılıkları da ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Stavropol, Kuzey Kafkasya Türkmenleri, Türkmen Diyalektleri

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, orcid.org/0000-0003-4462-9006, savassahin@akdeniz.edu.tr

**PRINCİPAL LANGUAGE PROPORTİES OF KÖROĞLU EPIC BELONG
TO NORTH CAUCASİAN TURKMENS**

ABSTRACT

Today, Stavropol and Astrakhan Turkmens who lived in the north of the Caucasus emigrated from Russian territory migrating from their motherland about three centuries ago politically and socially. It has been especially influenced by the Kipchak language in the languages of the Turkmen of the North Caucasus, who have established relations with the Kalmuks and various Turkic communities on the migration routes and in the soil they have settled. This effect is quite apparent at the level of sound and shape information. Although the Northern Caucasus Turkmens have been conservative in their past protection of their tongues, traditions and customs, they have begun to lose their language today. In this study; In the field work we conducted in Stavropol, we tried to find out about the language of the period by conveying some of the famous language features of the epic as it is one of the Köroğlu epics noted by Nazar Bahsi, one of famous bard of Stavropol Turkmens. It is possible to see Stavropol Turkmen Turkish, under the influence of Kipchak dialects, the effects of these dialects in some morphological constructions. In this paper, Stavropol Turkmen Turkish obvious morphological differences have been tried to reveal from Turkmenistan Turkish writing language.

Key Words: Stavropol, North Caucasian Turkmens, Turkmen Dialects

1. GİRİŞ

Köroğlu Destanı; uzun asırlar ötesinden günümüze, Orta Asya'dan Balkanlara kadar bütün Türkler arasında bilinen, söylenen anlatılan ünlü bir destandır. Destanın kahramanı Köroğlu hakkında, gerek Osmanlı sahasında gerekse Orta Asya sahasında çeşitli destan varyantları teşekkül etmiştir. Orta Asya'da ve Osmanlı sahasında 16. asırdan itibaren yayılmaya başlanan destanların halk ağzından ilk derlemeleri 19. asır sonlarında Türk boyları arasında dolaşan seyyahlar tarafından yapılmıştır. Bugün Türk dünyasında, halk ağzından derlenmiş "Köroğlu Destanı"na bağlı hikâye ve varyantların sayısı, yayınlanmış metinlerden daha çoktur (Yıldırım, 1998:278-280).

Pertev Naili Boratav (1931); Köroğlu rivayetlerinin en eskisinin Paris rivayeti olduğunu bildirip, Türkmen rivayetine çok yakın olması icap eden Özbek rivayetinin en eski nüsha olduğunu kabul eder. Türkmenlerden çıkan Köroğlu hikâyesi, Azerbaycan ve Anadolu'da yayılmış ve kendisine yeni unsurlar ilâve edilmiştir. Boratav'a göre, elimizde Türkmen rivayeti olmadığı için bütün bu rivayetlerin ne gibi tahriflere maruz kaldığını belirlemek mümkün değildir. Köroğlu Destanlarının en uzun destan kahramanı Köroğlu'nun yaşamını, gençliğinden kocalığına kadar değişik epizotlar (17 epizot) içinde anlatan Azeri anlatısıdır (Öztürk, 2003:8). Köroğlu hikâyelerinin Türkmen versiyonunun temel kayıtları

Ekim Devrimi'nden sonra gerek Türkmenistan'da gerekse Türkmenistan sınırları dışında (Stavropol bölgesinde, Tacikistan'da) yaşayan bahşılardan yapılmıştır (Garriyev, 2007:113).

“Göroglı, Sayatlı Hemra, Şasenem-Garip, Gül-Bilbil, Zöhre-Tahir, Leyli-Mecnun gibi destan ve halk hikâyeleri Stavropol Türkmenleri arasında da bilinmektedir. Stavropol Türkmen bahşıları Köroğlu'nun Mahtumkulu'nun şiirlerini aydım (türkü) şeklinde söylemektedirler.” (Duymaz, 2016:442-445). Türkmenler arasında oldukça meşhur olduğunu bildiğimiz Köroğlu Detanı, Stavropol Türkmenleri arasında da oldukça meşhurdur. Belli bir ezgiyle Türkmen bahşıları tarafından söylenen Köroğlu destanlarının konusu Türkmenistandaki Köroğlu ile ortak ise de Stavropol Türkmenlerinde kahramanların adları ve bazı davranışları birbirine zıttır.” (Kürenov, 1997:26).

Ekim 1917 Devrimi öncesi “Türkmen Bahşılık geleneği”ni Türk edebiyatındaki “Âşıklık Geleneği”ne benzetebiliriz. Zirâ, bu gelenek, sadece Türkmenistan'da değil, Türkistan coğrafyasının birçok yerinde benzer şekilde varlığını devam ettirmiştir. Destancı bahşıların repertuarları tamamen destanlardan ibarettir. Bu bahşılar, “Göroglı, Yusuf-Ahmet, Hüyrlukga Hemra, Zöhre-Tahir, Şasenem Garip, Sayatlı Hemra, Necepoğlan” gibi kahramanlık ve aşk destanlarını icra etmektedirler (2010-50-54). Stavropol Türkmenleri arasında da meşhur olan Nazar Bahşı da söylediği destanlarla meşhur bir Bahşıymış. Nazar Bahşı söylediği destanları not etmiştir.

Araştırmamıza konu olan bu destan metnini, 2013 yılında Kuzey Kafkasya Türkmenleri arasında yaptığım saha çalışması sırasında buldum. Destan; 1988 yılında Stavropol Türkmenlerinin meşhur Nazar Bahşı'nın not defterinden, Kazanov Hadji Muhammet tarafından yazıya geçirilmiştir. El yazısıyla yazılmış bu destan metnini biz de olduğu gibi aktardık. Bu destan metninin, Stavropol Türkmen Türkçesinin yaklaşık 70-80 yıl öncesinin dil ve ağız özelliklerinin tespit edilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

2. STAVROPOL TÜRKMENLERİ

Rus Türkologları tarafından Truhmen, dilleri de Truhmence diye adlandırılan Kafkas Türkmenleri günümüzde, Astrahan ve Stavropol'da “Stavrapal” yaşamaktadır. Stavropol ve Astrahan Türkmenleri; Rus Türkologların kendilerini Truhmen diye adlandırmasını kabul etmemekte, kendilerine “Türkmen”; dillerine de “Türkmen ya da Türkmen dili” demektedir.

İlk kez Mangışlak'tan yola çıkan Kafkas Türkmenleri önce Kuma ve Manıç nehirleri arasına yerleşmiş, daha sonra bir kısmı Kalmuklarla göçebe hayatı yaşamıştır. Ruslar, Kafkas Türkmenlerini Astrahan ve Stavropol düzlüklerine yerleştirmiş, ekip biçmeleri için de arazi vermiştir. Ruslar, Türkmenleri yerleşik hayata alıştırmak amacıyla Tatarlar ve Nogaylarla birlikte yaşamalarını sağlamıştır (Şahin, 2014:230).

Türkmenler Stavropola yerleşmeden önce bir süre Hazar kıyılarında yaşamıştır. Sözlü kaynaklara göre burada Kalmuklar'da misafir olarak yaşadılar. 1771'de Kalmukların lideri Ubaşa, Türkmenleri de yanına alarak Kalmuklarla beraber Çin'e kaçmıştır. 340 aile Kolpaçya'dan Kumı'ya kadar göçebeliklerini devam ettirdiler. Bunlara da daha sonra Nogaylar ve Kırgızlar eklenmiştir (Tumaylov, 1925:9-10).

1827'de çıkarılan bir kanunla bu kavimler Kafkasya'ya yerleştirilmiştir. 1863'e kadar Kalmuklarla birlikte yaşamışlar ve birbirleriyle evlenmişlerdir (Farforovskiy, 1911: 10). Türkmenler Kuzey Kafkasya'da Kalmuklar, daha sonra Nogaylar ve Tatarlarla kültür ve dil bakımından kaynaşmıştır. O dönemlerde Stavropol Türkmenleri etnik kimliklerini korumayı başarmıştır.

Türkmenlerin Kuzey Kafkasya'ya gelişiyle ilgili çeşitli görüşler mevcuttur ama onların hepsi Türkmen halkının komiseri Dobrinya'nın Stavropol valisinin ofisine sunduğu 1906 tarihli raporda yer alan bilgilere yakındır. Bu rapora göre Kuzey Kafkasya Türkmenlerinin ataları Hive Hanlığı Mangışlak bozkırlarından çıkarak 1653'te Kalmuklar'ın göç bölgesi olan Stavropol ve Astrahan bölgelerine yerleşmiş olup Rusya'nın uyrukluğunu kabul etmişler. Bu Türkmenler üç boydan oluşuyordu: Çavdur, İğdir ve Söyüncacı. 1790 senesinde onlara Kırgız-Kaysaklar'da esir olan soydaşları ve Kırgızlar'ın bir kısmı katılarak Kazançi ve Kırgız boylarını oluşturdular. XIX asrın 60-lı yıllarına kadar Türkmenler'in resmi olarak kendilerine ait toprakları olmadığı için onlar Kalmuklar'ın topraklarında göçebe yaşam tarzı sürüyorlardı. Ancak bu durum onların arasında sürekli bir şekilde toprak anlaşmazlıklarının çıkmasına sebep olduğundan Türkmenlere Malıy Derbet bölgesinden toprak verilmiştir. Daha sonra orada Stavropol Valiliği bünyesine dâhil edilen Türkmen Komiserliği kurulmuştur (Ratuşnyak, 1980:4).

Proletarya diktatörlüğü koşullarında Stavropol göçebelerinin yerleşik düzene geçişi eski Çarlık Rusyası'nın kenar halklarının sosyalizm inşasının en önemli unsurlarından biriydi. Göçebelerin yerleşik düzene geçişleri ilk önce 1653 yılındadır. I. Petro döneminde Türkmenlere Prikumsk bozkırlarında göç etmeye izin verilir ve bu dönemden itibaren Rus hükümeti her şeyden önce sömürme gayesi güderek onlara çeşitli kolaylıklar sağlamaya başlar. İtaatkârlıkları için Rus Hükümeti onları çalışma ve askeri vergiden muaf kılmıştır. Türkmenleri yerleşik düzene alıştırmak amacıyla onlara büyük maddi destek veriliyor, Türkmen Komiserliği bünyesinde özel kapitallar oluşturuluyor, köy düzeni konusuna özel ihtimam gösteriliyordu. 1863 yılından itibaren Türkmen bozkırının en iyi topraklarında, batı kısmında ilk köyler kurulur. İlk önce BolşoyBarhançik köyü, bir sene sonra 1864'te Malıy Barhançik, Kulikovı-Kopani ve Kuçerli köyleri, 1865'te de Çur, Muştak-Kulak köyleri kurulmuştur (Vasilenko, 1980: 15-17).

Bazı araştırmacılara göre, Rusya Türkmenleri Rusyadaki geçmişleri iki ya da üç yüz öncesine dayanmaktadır (Brusina, 2012: 124). Stavropol Türkmenlerinin nüfusları ise o zamanki yönetim tarafından kayıt altına alınmıştır. 1917 sayımına göre Türkmen bozkırının nüfusu 43 758 kişiydi. Ulu Ekim Sosyalist İhtilali, İç savaş ve 1921- 1922 yıllarındaki açlıktan sonra nüfusta önemli ölçüde düşüş meydana geldi. Kuzey Kafkasya İlçe Göç İdaresi'nin araştırmasına göre 1925 yılında Türkmen bozkırının nüfusu 28 844 kişiydi. Yani %34,1 azalma söz konusudur (Vasilenko, 1980: 15-16).

Bizim yaptığımız saha çalışmaları sırasında ise Stavropol bölgesinde görüştüğümüz Türkmenler; 1645-1663 yılları arasında Türkmen topraklarını Özbeklerin işgal etmeye başladığını, Hive Hanı'nın eziyetlerinden ve yüksek vergilerinden kurtulmak isteyen

Türkmenlerin, topraklarını terk ettiklerini söylemişlerdir. Onlar, Stavropol bölgesine ilk kez 1863-1864 yılları arasında yerleştiklerini ve ilk olarak Küçük ve Büyük Barkançak köylerini kurduklarını söylemiştir. Yine Türkmenler arasında yaptığımız araştırmalara göre, Stavropol Türkmenleri 1863- 1915 yılları arasında Küçük Barhançak, Klikova-Kopaniy, Özeksuvat, Kuçerli, Aul Çur, Maştakulak, Şarahalsun, Yusupgulak, Aygur, Edilbay, Başanta, Saban, Antusta, Baynora köylerini kurmuşlardır. 19. yüzyılın sonlarında Stavropol’un batı ve güney sınırında Nogaylar; kuzetbatısında Kalmuklarla komşuluk yapmışlardır. Bugün Stavropol Türkmenleri; İpatovski, Turkmenskiy, Blagodarnenskiy, Arzgirskiy ve doğu ratafta Neftekomskiy bölgelerinde yaşamaktadır.

3. DESTANIN BAŞLICA DİL ÖZELLİKLERİ

Stavropol Türkmen diyalektleri üzerine bazı çalışmalar yapılmakla birlikte bu çalışmaların en önemlilerinden biri, şüphesiz A.N. Samoyloviç’in yaptığı *Sredi Stavropolskih Turkmenov i Nogaytsyev Yazıkah* (1913) isimli çalışmadır. Yine, A. A. Voldin’in *Turkmenskaya Step i Truhmeni* (1908), İ. L. Şeglov’un *Truhmeni i Nogaytsı Stavropolskoy Gubernii* (1910), S. V. Farforovskiy’in *Truhmeni Stavropolskoy Gubernii* (1911) çalışmaları oldukça önemlidir (Berdiyev vd., 1970:37). Stavropol Türkmenleri; Çovdur, İgdir, Söyüncacı boylarına mensuptur. Stavropol Türkmenleri mensup oldukları boyun ağızlarını kullanmakla birlikte dillerine Tatar, Kazak, Kumuk ve Nogay Türklerinin dillerinden ses ve şekil özellikleri girdiği görülmektedir. Yaşlıların dillerini yaşatmakta olduğu gençlerin ise Rusçanın da etkisiyle dillerini neredeyse unutmuş oldukları görülmüştür.

Stavropol’da Türkmenler arasında saha çalışması yapmış olan Sapar Kürenov, Türkmen edebî diliyle Stavropol Türkmenlerinin lehçesi arasındaki farklılıkların oldukça fazla olduğunu ve STT’nin kendine has özellikler taşıdığını belirtmiştir. Onların dillerinin Türkmenistan’da yaşayan Çovdurların ağızlarına benzediğini, bazı kelimelerin ise onların dillerinde farklı anlamlara geldiğini en önemlisi ise dillerinin Rus, Nogay, Tatar, Kumuk ve Kalmuk halklarının dillerinin etkisinde kaldığını belirtmiştir (Kürenov, 1997: 81-83). İ. B. Bentovskiy 1869’da etnografik bir belge oluşturmuş, bu belgede Stavropol Türkmenlerinin Azerbaycan Türkçesine yakın olduğunu söylemiştir. 20. yüzyılın başında A.A. Volodin Türkmenlerin dilinin Kuzey Kafkas Türkçesi olduğunu, Kazan-Tatar Türkçesinden çok az farklılıklar gösterdiğini belirtmiştir. G. Demidov ise Stavropol Türkmenlerinin dillerinde Rus, Kazak, Kalmuk lehçelerinden kelimeler olduğunu söylemiştir (Kurbanov, 1995:75-77).

Stavropol Türkmenlerinin dillerinde yukarıda sayılan Türk lehçelerinin etkisi olduğu açıktır. Stavropol Türkmenlerinin yazılı edebiyatları son dönemde Rusça yazılan halk edebiyatı ürünleri olmakla birlikte geçmişte kimi şair ve yazarlar şiirlerini ve halk edebiyatı ürünlerini kendi imkânlarıyla yayınlamışlardır.

Destan yazıya geçirilirken kelime içindeki bazı seslerin yazılmadığı görülmüştür: br~bir, toyunda~ toynda, kılıç~kliç vb. Metinde dış-dudak v’si “ou” şeklinde yazıldığı için biz de bu sesi aynı şekilde aktardık: kougada “kavgada” oulat “evlat”, souda “sevda” bedeu “bedev” vb. Yine oi şeklinde yazılan iki ünlünün arasına da y ünsüzü koyularak okunmuştur: oib~oyib, goinnar~goyinnar, toi~toy, koinima~koynima, toktamai~toktamay, oinini~oynini,

goima~goyma, alain~alayın, duişin~duyşın, oi~oyi “öy~düşünce”, goib~goyib, airib~ayrib, şoile~şoyle vb. “ai” şeklinde yazılan hece de ay şeklinde aktarılmıştır: aidib~aydib

Standart Türkmen Türkçesinde bolmak fiili kullanılırken metinde, genel olarak bol şeklinde yazılırken birkaç örnekte ol- şeklinde de yazılmıştır: bolanıñ~olaniñ, bolup~olib.

Öğrenilen geçmiş zaman eki –Ib’dır: gözlerin oyib alib “gözlerini oymuş”, yerib gidib “yürüyüp gitmiş” vb. Standart Türkmen Türkçesinden farklı olarak, –mIş öğrenilen geçmiş zaman eki kullanılmıştır: gelmişim, bolmuşim vb.

Komşuluk yaptıkları Nogayların kullandığı işaret zamiri muna “buna” Türkmenlere *mına* şeklinde geçmiştir (Akbaba, 2009:107). Nogay Türkçesinde her kipin hikâye birleşik zamanı yokken (Akbaba, 2009:150) Stavropol Türkmenlerinde Nogay Türkçesinin etkisiyle Nogay Türkçesinin hikâye çekiminde kullanılan –edi eki kullanılmıştır. Fakat, Nogay Türkçesinde hikâye çekiminde olumsuzluk eki –mA eki kullanılırken Stavropol Türkmen Türkçesinde –mAz eki kullanılmış ve yeni bir çekim ortaya çıkmıştır: ermanın bolmaz edi. Yine Nogay Türkçesinin hikâye çekiminde kullanılan –edi eki de metinde sık geçmektedir: oynar edim “oynuyordum”, rahatlanib otur edi “rahatlıyordu”. STT’de standart Türkmen Türkçesinde kullanılan –yar, –yâr şimdiki zaman eki kullanılmaktadır. Bunun yerine Nogay Türkçesinin etkisiyle –p/-y dur şimdiki zaman çekimi kullanılmaktadır. Bu çekim geçmişte başlayıp şu anda devam etmekte olan hareketi anlatmaktadır: ıglaydur “ağlıyor”, goymaydur “bırakmıyor”

Metinde, Kıpçak lehçelerinde olduğu gibi yönelme hâli eki birkaç yerde –GA’dır: dünyaga “dünyaya”, elliye~ellige, üstüne~üstike “üstüne”. Bu ekin kullanılmasında da komşuluk yaptıkları Tatar, Kazak ve Nogayların etkisi olmalıdır.

–Ar ekli gelecek zaman (tahmin bildiren-kesin gelecek zaman, belirsiz gelecek zaman) Oğuz grubu dillerinde aynı zamanda genel şimdiki zamanı karşılar (Şçerbak, 2016:102-103). Standart Türkmen Türkçesinde gelecek zaman –Ar ve –cAk ekleri ile yapılırken (Söyegov vd. 2017:68) metinde –cAk eki kullanılmamış, belirsiz gelecek zaman eki için –Ar kullanılmıştır: boyarin “boyarım-boyayacağım”, tapşirarin “teslim ederim-teslim edeceğim” vb. –Ar ekli gelecek zaman Kazak, Karaimce, Karaçay-Balkar, Nogay, Özbek, Uygur, Başkurt gibi Kıpçak lehçelerinde de kullanılır (Şçerbak, 2016:97). Bu yapının kullanılmasında da yine komşu Kıpçak kavimlerin etkisi olmalıdır.

Bunun yanında kesin gelecek zaman eki olarak Tatar Türkçesinde olduğu gibi fiil+ –r; –Ar +şahıs eki yapısı (Öner, 2007:716) kullanılmıştır: bildirer men “bildireceğim”, öldirer men “öldüreceğim”, etirer men “ulaştıracağım” vb.

Kazak Türkçesindeki –AtIn, -tIn (Doğan vd., 2004:313), sıfat-fiil ekinin metinde –yeten şeklinde geçtiğini görüyoruz: *geyeten* ekseri. Geyeten sözcüğünde gel- fiilindeki l ünsüzü düşmüştür. –yeten devam etmekte olan bir hareketi durumu bildiren ve Nogay Türkçesinde de çok sık kullanılan –A, -y yatgan sıfat-fiil ekinden (Akbaba, 2009:191) ekleşmiş olmalıdır (-y yatgan>-yatan~yeten). Soru eki yalnız –mi’dir: Görer mi? Bolar mi? Geler mi?

4. DESTAN METNİNDEKİ BELLİ BAŞLI ÜNSÜZ DEĞİŞİMLERİ VE SES OLAYLARI

Metinde Türkmen yazı dilinde görmediğimiz, Stavropol Türkmen ağızlarına has bazı ses değişimleri görülmektedir. Bunların belli başlıları şunlardır:

4.1. Kelime başı ve içi bütün c sesi ç sesine değişmiştir: Eski ve Orta Türkçe dönemlerine ait bazı kelimelerin ortasında bulunan ç'ler Türkmen Türkçesinde c'ye döner. Eski Türkçe keçe~giice "gece", Eski Türkçe bürünçük~bürencek "baş örtüsü" vb. (Kara, 2007:243-244). Destan metninde her ikisi de dış eti ardı patlayıcı ünsüz olan c ve ç ünsüzlerinden tonlu c ünsüzü metinde hemen hemen hiç kullanılmazken; tonsuz ç ünsüzü ise kelimenin başında, ortasında ve sonunda ç ünsüzünün yerine kullanılmıştır: ucuz~uçiz, hicran~heçran, canım~çanim, cem~çem, cellata~çellata vb. Bu durumun ağızlar için geçerli olduğu düşünülmektedir.

4.2. Kelime Başı ve Sonunda k~g Değişimi: Kelime başında tonsuz k ünsüzü bazı kelimelerin başında tonlu g ünsüzüne değişmiştir: kolunu~goliñ, kadar~gadar, kalkıp~galgib, kaçtın~gaçdın

4.3. Kelime Başında y~g Değişimi: Kelime başında bir örnekte ön damak dil ortası ünsüzü olan y yine kendisi ön damak dil ortası g ünsüzüne değişmiştir: (Tkm. T.)yene ~gine (STT)

4.4. Kelime Başında ve Ortasında v~b Değişimi: Kelime ortasında ve başında dış dudak v ünsüzü çift dudak b ünsüzüne değişmiştir: çevir~çebir, vurdu~burdı

4.5. Kelime Başında ve Ortasında p~f Değişimi: Eski Uygur, Çağatay Türkçesi, Oğuz Türkçesinde ve Çağatay yazı dilinin etkisini taşıyan bugünkü Kıpçak dillerinde iç ve son seste görülen p~f değişimi (Karaağaç, 2013:219) STT'de kelime başı ve ortasında görülür. STT bu özelliğiyle de standart Türkmen Türkçesinden ayrılır: tapıp~tafıb, pirim~firim, pirllerinden~firlerinden, şarabı~şerafi, pişva~feşva "reis, baş", çobana~çofana

4.6. Kelime Başında g~k Değişimi: Kelime başında görülen tonsuzlaşma hadisesi Kıpçak Türkçesinin etkisiyle olmalıdır. Standart Türkmen Türkçesinde tonlu g ünsüzü ile başlayan bazı kelimeler STT'de tonlu k ünsüzüyle yazılmıştır: geri~keri, getirme~ketirme, gibi~kibi, gördüm~kürdim, gece ~ kiçe, gündüz~kundiz, garamaz~karamaz, gitsem~kitsem, gitse~kitse

4.7. Kelime Başında b~m Değişimi: Söz başında b~m değişimi Salır, Alili, Karakalpakistan diyalektleriyle, Stavropol diyalektlerinde görülmektedir (Berdiyev vd., 197:116). Metinde kelime başında gördüğümüz b~m değişimi şunlardır: bindim~mindim, bunu~muni, bundan~mundan, binsek~minsek

4.8. Kelime İçinde ñ~k Değişimi: üstiñe~üstike

4.9. Kelime Başında d~t Değişimi: Standart Türkmen Türkçesinde bazı kelimelerde kelime başındaki d ünsüzü Kıpçak lehçelerinin etkisiyle STT'de kelime başında t'dir: döker~töker, değıl~tugul, dökerin~tokerin, dek~tek, dokuz~tokuz

4.10. Kelime içinde ilerleyici ünsüz benzeşmesi (nl~nn değişimi/nd~nn değişimi) oldukça sıktır. Metinde nl ünsüzü istisnasız nn olmuştur: kanlı~ganni, berenler~berenner, oğlanları~oglanları, koyunlar~goyinnar, mahi tabandıgı~mahı tabannıgı

4.11. Kelime Başında s~z Değişimi: Bu değişim Sarık, Salır, Karakalpakistan ve Stavropol Türkmen diyalektlerinde görülür (Berdiyev vd., 1970:157). Metinde bir örnekte geçmiştir: sümbül~zumbil

4.12. İlk Hecede g~v Değişimi: öğrendin~övreñdiñ

4.13. Zarf-fiil Ekinde Görülen Düzenli p~b Değişimi: Metinde –İp zarf-fiil ekinin sonundaki tonsuz çift dudak p ünsüzü düzenli olarak tonlu b ünsüzüne değişir: binip~minib, sançıp~sançıb vb.

4.14. Kelime başında k~h değişimi: Kelime başındaki k~h değişimi bazı Yakutça ve bazı Altay ağızlarında görülür. ET kid>Yakutça her “sınır, son, uç”. Bazı Tofalar, sözlerinde k- ön sesi, h ön sesine dönüşür: ET kir> Tof. hir “kir”, ET köl>Tof. Höl “göl”. Destan metninde bazı kelimelerin başında k sesinin h sesine değiştiği görülür (Karaağaç, 2013:203). Bu değişim standart Türkmen Türkçesi yazı veya konuşma dilinde görülmez: kovdular~hovdılar, korkma~horkma, korkup~horkıb vb. Sapar Kürenov da Türkmen edebî dilinde k, g ünsüzleriyle başlayan birtakım sözlerin h ile başladığını tespit etmiştir: kırk~hırk, kuvvat~huvat, elek~helek vb. (Kürenov, 1997:81-82). Metinde ise kelime başında k~h değişimi görülen kelimeler şunlardır: kovdular~hovdılar, korkma~horkma, korkup~horkıb, şükür~şukur

4.15. Kelime Başında m~n Değişimi: Çift dudak m ünsüzü kelime başında şu örnekte diş eti n ünsüzüne değişmiştir: mil~nil

4.16. Kelime Başında p~v Değişimi: Çift dudak p ünsüzü kelime içinde diş-dudak v ünsüzüne değişmiştir: tepindi~tevindi

4.17. Kelime Başında b~p Değişimi: Bir örnekte çift dudak tonlu b ünsüzünün yine kendisi gib çift dudak tonsuz p ünsüzüne değiştiği görülür: bulutlar~pulitlar

4.18. Kelime Başı ve Sonunda Ünsüz Türemesi: Metinde ünlü ile başlayan bazı sözlerin ilk hecelerindeki vurgusuz veya zayıf söz başı ünlülerinin ses değerini korumak amacıyla (Karaağaç, 2013:142) iki kelimedede ünlülerin önünde h gırtlak ünsüzünün türediği görülür (aşığın ~ haşığıñ, aşık~haşık, Övez~ Hovez). Yine kelime sonunda biri edat, biri zamir, biri de alıntı kelime olmak üzere üç kelimenin sonunda ve ortasında n ve y ünsüzlerinin türediği görülür (kibi~kibin, şu~şuy, helak~helyak).

4.19. Kelime Başında ve Ortasında Ünsüz Düşmesi: yetirer~etirer, şahıñ~şanıñ, yoksa~ya ise, yüce~uca

4.20. Ünsüz İkizleşmesi: Ünsüz ikizleşmesi Türkmen Türkçesinde söyleyişte sık görülür. Metinde bir örnekte görülmektedir. Kasaba sözcüğü kassaba (ss) şeklinde iki yerde geçmiştir.

4.21. İlerleyici Ünsüz Benzeşmesi: Metinde, Farsçadan alıntı *rast* kelimesi rastmı~rassimi? “doğru mu?” (Farsça:doğru) şeklinde geçmiştir.

5. DESTAN METNİNDEKİ ÜNLÜ DEĞİŞİMLERİ

STT’de genel olarak hem alıntı hem de Türkçe kelimelerde kalınlık ve incelik uyumu sağlam değildir. Bu uyumsuzluk eklerde de görülür: bulutlar~pulitlar, tartıp~tartip, ayrıldım~ayrildim, başlığı~başligi, barıp~barip, kararı~karari, kaçıp~gaçip vb. Standart Türkmen Türkçesindeki açık ä sesi metinde bazı örneklerde normal e ünlüsü ile gösterilmiştir: nâçeler~neçeler. Metinde kâm, altinkâ ve yâzıt kelimelerinde açık e ünlüsü kullanılmıştır. Tatar Türkçesinde görülen ilk hecedeki e~i değişimi (Öner, 2006:692), metinde de görülmektedir: geldim~kildim, belinde~bilinde, beyan~biyan, gece~kiçe vb.

5.1. Ünlü Kalınlaşması: Genellikle damak uyumuna uymayan alıntı sözlerin bu uyuma yudurulması sırasında ortaya çıkan çıkan bu ses hadisesine (Doğan vd., 2004:67) Stavropol Türkmenlerinin komşuluk yaptıkları Kazakların ve Nogayların (Akbaba, 2012:41) dillerinde de rastlanır. Alıntı kelimelerde görülen bu kalınlaşma bu lehçelerin etkisiyle olmuş olmalıdır. Alıntı ve Türkçe kelimelerde örneklerine sık rastlanmaktadır: kismet~kısmat, kalem~galam, neyze~nayza, yeşil~yaşıl, kâse ~kasa, cefa~çafa, meydan~maydan, bugün~bugun, göz~goz, namerd~namard, sözleşip~sozleşib, özi~ozi, gül~gul, görüp~gorib vb.

5.2. Ünlü İncelmesi: maksat~makset, namus~namis, müdam~medam, maksadım~maksedim, namus~namis, elgaraz~elgariz, kanıma~ganima, yakdım~yakdim, ağlaşıp~ıglaşıp, maksada~maksede, karşılık~karşilik

5.3. Ünlü Düzleşmesi: otuz~otiz, ucuz~uçiz, ogul~ogil, yürüyüp~yerib, yiberdi~yeberdi, tevekkül~tevekel, yağmur~yagmir, çölde~çelde, yürü~yeri-, olam~alen “olayım”, ulu~uli, çöl~çel

5.4. Ünlü Genişlemesi: diyip~diyep, hiç~heyç, nice~nece, ciger~çeger

5.5.Ünlü Daralması: ağla~ıgla-, dedi~didi, ulu~uli, uçursam~uçırsam, dedi~didi, nâçe~niçe, beyan~biyan, durdu~durdy, döndü~döndi, boldum~boldim, doğru~dogri

5.6.Ünlü Yuvarlaklaşması: vefa~vofa, kefen~köfin, figan~fugan, biten~büten, figan~fugana, sevdañ~sovdañ, değıl~tugul

5.7. Ünlü Düşmesi: geleceğini~gelçegin, başına~başna, eşiten~eşten

5.8. Ünlü Türemesi: titrer~titirer

5.9. İlerleyici Ünsüz Benzeşmesi: koyunları~goyinneri, kaçanları~gaçannarı

6. SONUÇ

Türkmenler arasında oldukça meşhur olan Köroğlu Destanı, Türkmenistan’da yazıya geçirilmiş olmakla birlikte Stavropol Türkmenleri arasında geçmişte bahşılar tarafından ezgili olarak söylendiğini çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz. Bugün Stavropol Türkmenlerinden günümüze kalmış olan yazılı bir metnin olduğunu, Kuzey Kafkaya’da Edilbay köyünde yaptığım saha çalışmasında tespit ettim. Bu metin de bir Türkmen tarafından ünlü Nazar Bahşı’nın not defterinden sonradan yazıya geçirilmişti. Bu çalışmada da el yazısıyla yazılmış

olan bu metin Türkiye Türkçesine aktarıldı. Metinde kullanılan dilden hareketle de dönemin dil özellikleri tespit edilmeye çalışıldı.

Metinde kullanılan dile bakarak, Stavropol Türkmenlerinin dillerine komşuluk yaptıkları Tatarların ve Nogayların etkisinin oldukça fazla olduğu görüldü. Stavropol Türkmen ağzının temelini her ne kadar Çovdur ağzı oluşturduğu söylene de ses ve şekil özellikleri bakımından özellikle bu iki lehçenin tesiri dikkat çekicidir. Kuzey Kafkas Türkmenlerinin dilleri üzerine yapılacak olan çalışmalarda bu etkiler göz ardı edilmemelidir. Metinden hareketle, Stavropol Türkmenlerinin dillerinde en belirgin ses özelliği bütün c seslerinin ç olması, zarf-fiil ekinin sonundaki –p ünsüzün düzenli olarak –b olması, alıntı kelimeler başta olmak üzere ünlü kalınlaşması, kalınlık-incelik uyumunun bozulmuş olması, açık e ünlüsünün kullanımının az olmasıdır. Yine standart Türkmen Türkçesinde görülmeyen birçok ses hadisesi dikkat çekicidir. Bunların çoğu da Kıpçak dillerinin tesiriyle açıklanabilir. Destan metninde son hecedeki ı sesinin i sesine değişimi Stavropol Türkmen ağzındaki bir ses özelliği olarak görülmelidir.

KISALTMALAR

STT Stavropol Türkmen Türkçesi

KAYNAKLAR

- AKBABA, D. Ergöner (2009), *Nogay Türkçesi Grameri*, Ankara:Grafiker Yayınları.
- BERDİYEV, P., Kürenov, S., K. Şamıradov, S. Arazkuliyev (1970), *Oçerk Diyalektov Turkmenskogo Yazıka*, Aşgabat.
- BORATAV, P. Naili (1931), *Köroğlu Destanı*, İstanbul:Evkaf Matbaası.
- BRUSINA, Olga (2012), *Etničeskaya Gruppy v Mnogonatsionalnom Okrujenii*, NEVSKAYA, V., Troyko, F., Vasilenko, N.Stavropol: MP RSFSR SGPİ, 3-14.
- DUYMAZ, Ali (2016), Kuzey Kafkasya (Stavropol) ve Astrahan Türkmenleri *Yeni Türkiye*, Kafkaslar Özel Sayısı, Yıl 21, Sayı 80, Ankara.
- GARRİYEV, B. A. (2007), *Türk Dünyasında Köroğlu Anlatmaları*, (Çev. Fikret Türkmen, Muvaffak Duranlı, Fezullah Rahmankul), Ankara: TDK Yayınları.
- KALENDEROĞLU, İhsan (2010), Türkmen Bahşılık Geleneğinde Tirmeci ve Destancı Bahşılar, *Türkbilig*, S.19, 49-58.
- KARA, Mehmet (2007), Türkmen Türkçesi, Türk Lehçeleri Grameri (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Ankara:Akçağ Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay (2013), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÜRENOV, Sapar (1997), *Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri* (Çev. Ali Duymaz), İstanbul:Ötüken Neşriyat.
- ÖNER, Mustafa (2007), *Tatar Türkçesi*, Türk Lehçeleri Grameri (Ed. Ahmet B. Ercilâsun), Ankara:Akçağ Yayınları.
- ÖZTÜRK, İsa (2003), *Köroğlu Destanı*, İstanbul:Adam Yayınları.
- RATUŞNYAK, V.N. (1980). Sotsialno-Ekonomičeskoye Razvitiye Severo-Kafkazskih Turkmen V Kontse XIX-Naçale XX vv.”, *İstoriya Gorskikh i Koçevih Narodov*

- Severnogo Kafkaza v XIX – Naçale XX vv.* (Problemı Sotsialno-Ekonomiçeskogo Razvitiya) (1980).
- SÖYEGOV, M., Arnazarov, S. (2017), *Örnekli Türkmençe Gramer*, (Ed. M. Fatih, Kirişçioğlu, Sümeyra Harmanda), Berikan Yayınevi, Ankara: Kurgan Edebiyat.
- ŞAHİN, Savaş (2014), Stavropol Türkmen Türkçesinin Morfolojik Farklılıkları, *Ijla*, Sayı 2/1, Bahar, s. 229-238.
- ŞÇERBAK, A.M. (2016). *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi-Fiil*, (Çev. Yakup Karasoy, Naile Hacızade, Mevlüt Gülmez), Ankara: TDK Yayınları.
- TUMAYLOV, M. (1925), *Türkmen Severo Kavkazskogo Kraya*, Ashabad.
- VASİLENKO, N.V. (1980), *Perehod K Osedlosti Turkmenskogo Koçevogo Naroda Stavropolya V Godı Stroitelstva Sotsializm*, İstoriya Gorskih i Koçevih Narodov Severnogo Kafkaza v XIX – Naçale XX vv. (Problemı Sotsialno-Ekonomiçeskogo Razvitiya) (1980). Ed. Nevskaya, V., Troyko, F., Vasilenko, N. Stavropol: MP RSFSR SGPİ, 15-58.
- YILDIRIM, Dursun (1998), *Koroğlu Destanı*, Türk Bitiği, s.278-282, Ankara: Akçağ Yayınları.

EKLER

Ek 1: Destan Metni

KOROGLİ**Hovez Oglini Ogırlab Alib Gelen Safarmani**

Eyyami zamanda Çandibil Dagında Tebriz şehrinde Koroglı Sultan dien bir er boldı. Gırat atı yügirik yüregi oskin habarından il horhan özi zor behluvan adam edi. Dünyade ogil oulat kız zuryadi bolmandr. İl gezib souda edib yeren br saudakar adam Voyeñçyam şehrine barib oramda bir yerde duran kop adamları gorib barsa ülken oçered bu nyamyaya dib soranda aytdılar. Mına bu oyde Hovez atlı Buldurik hassab çin bir ogli bar. Mahitannakda (arulik) dünyade oniñ yalı oğlan yokdr didiler. Şol oğlani br goru için duran oçereyit men br alis yerip, adami bez oçeret men girib goreyin diyende garulçi bar eken bolçak dyal didi: Saudakar çıkarib br altın berib girdi. Aydani yalı bar dünya gelmedik br aru oğlan. Bu ilin padişasi şol oğlan. Hovezi saklatdur eken hem de garaulçi goyib. Nyamyaya ulken bolanda bu ile Hovez padişaya bolçak dib saudakar gaydip Çandibil gelib dogri Koroglı Sultana başdan ayaga sozlyab berdi. Hem de aytdi. Şol Hovez oğlani alib bilsen dünyade heyçde ermanin bolmaz edi diyende Koroglı habarin eşdib haşık boldı. Şol oğlani görsem dib Koroglı br gazal aydar:

Arzu edib yene barib bilmenim
Mübarek çemalin görsem Hovezin
İndi bu ilde dura bilmenin
Voyeñçyam şehrinde görsem Hovezim

Gideyin dib yazam altın hatları
Hudaip nazarından inen zatlari
Teblide bağıli bedeu atlari
Koşilib ikimiz minsek Hovezim

Minib illa dib salsam gıratı
Kougada namardiñ bolmaz hummeti
Altın kasa blen dolı şerbendi
İkimiz goşilib içsek Hovezim

İlladan isteğim alsam elime
Hak zikrin medam kilsam dilime
Bilbilim uçırsam sahra çölime
Tagun olib ikimiz tirsek Hovezim

Kime aydayin sınamdaki dagımı
Felek yakdi maña heçran odını
Koroglı aydar İsfihaniñ yurdini
İkimiz goşilib çapsak Hovezim

Şol giçe gonib ertesi halkın çaçirdib Gıratın eyerlyab duran halkına hirklarına garab öziniñ kitçegan biyan edib Koroglı br gazal aydar:
Hayrannar Musilmannar
Dadim Voyeñçyam şehrinde
Muhabetli mehirbanlar
Dadim Voyeñçyam şehrinde

Hudayim yol berdi bize
Şirin çanim kurban size
Muñi gelmez briñize
Dadim Voyençyam şehrinde

Her yakdan habar aliñlar
Duşmana talan saliñlar
Men gideyin siz galiñlar
Dadim Voyençyam şehrinde

Ol meniñ çanimiñ çañi
Işık odiñ, govher kani
İsfihan Sultana hani
Dadim Voyençyam şehrinde

Kime aydayin budr derdim
Hak özi bersin mradim
Korogli aydar her maksedim
Dadim Voyençyam şehrinde

Elkssa Korogli muni andib yola revana boldi. Kop vakitlar yol yerib br niçe daglari aşib bayatr edi. Br kesek atlilar saut sagdakli Koroga garşi geldi. Korogli soradi: Siz nyaden zatlar dib? Bular aytdilar: Çandibil Dagin. Korogli diyen br er barmış. Şoniñ blen sınaşayik dib çıkan hanin oglannarı yaninda hırklari blen didler. Korogliñ yadina düşdi atası. Çigali Begiñ, gozlerin oyib alan Esenhan. Men size kimligim bildreyin dib Korogli br gazal aydar:

Mert maksede ulaşanda
Dur tokerin zer üstine
Ganim blen ugraşanda
Gan boyarin yer üstine

Koç yigit girse meydana
Dal kliç boyalar gana
Yüzde leheñ br ervana
Barib bilmez ner üstine

Biz soveşe girmek gerek
Nya gedikte durmak gerek
Ya ise çani bermek gerek
Namis geldi har üstine

Gelenini goz etmeyen
Gidenini uzatmaiyan
Arif oldr iz etmeyen
Tyazyayagan gar üstine

Alam düşmandan harimi
Şu gun harç edem barimi
İlla berse bu zarimi

Etirer men şah üstine

Korogli gan doldi göze
Karamaz ellige yüze
Ança kop bolsa kel beze
Barabilmez Mar üstine

Korogli muni aydanda bular Korogli ekenin tanib gurşab alib, Koroglini atdan agdarip alçak boldi. Şonda Korogli ayagin zoñge direb ya firim! Hazretim Ali! dib br nagra tarttdi (haykirdi). Bular sensireb galdraşab br brisine urinib yikilan yikilib, yikilmadiklar tagib çaçib Korogli kobsini kliçdan ötkerib, gaçannarı hovb yetip öldirip. Padişaniñ iki ogliniñ gözlerin oyib alib. Atlarına mindirib hirkleriñ brsine itdirib yeberdi. Barib padişaña ait Korogliñ yeberen salamı size diyersin. Korogli ozi şatlanib, harim aldim dib br gazal aydar:

Gazel hakiñ kudretinden
Bu dunyaga doldim bugun
Uli firler hummetinden
Duşmandan har aldim bugun

Hakka tevekel klib men
Duşmana talan salib men
İki göze dört goz alib men
Ne ermansiz boldim bugun

Aldim şaniñ iki gozin
Krdim men otiz sekizin
Gana boyab yeriñ yüzün
Tamaşalar kildim bugun

Şaniñ oglannarı gelib
Bizi munda nadan bilib
Nayza sançib kliç urib
Kellelerin kestim bugun

Korogli aydar gövn şadı
Heyç tove silmez muniñ dadı
Duşmanıma yakdim odı
Ne talana saldim bugun

Korogli muni aydib gövni şat bolib, yerib gidib. Nece daglar aşib Voyeñem şehrine yakin baranda çelde bakilib yatan goyinneri barin br yere goşib br çobana haydadib şehere girdi. Bazar yerde tokdab satlik goyin didi. Soudakarlar hassabçılar bölüb bolib hibatan berib alib başladilar. Sovdakar hassabçılar yaninda yaş oğlan gorse mına saña inçi dib 5-10 goyinnar berib bu habari ile yayıldı. Buldrik hassabçi eşdib Hovez oglini yahşi geyindirib alib bazar yere bardı. Aydani yali uçiz kimbat blen goyinnar satilib yatr. Buldrik yanina barib kimbatların soraşib duranda Hovez oglani gorib muniñ mahi tabannigi yüregine otrdi. Buldrik kassaba aytdi. Ne gadar gerek bolsada saylab ayrib al didi. Özi Korogli Hovez oglani söyib. Ah men seni alib kitsem dib br gazal aydar:

Yırak yerden arzu eylyab
Gore geldim balam seni
Belki bi guman yandirib
Meniñ ahim alam seni

Kafir dininden döndirib
Seni imana gundurib
Şu gun Gırata mindirib
Çandibile salam seni

Govn şadini etmesem
Mrat maksede etmesem
Vay eger alib kitmesem
Belki helyak kilam seni

Kaysi bakçada gezersin
Haşigiñ bagrin ezersin
Yuka gagiza meñzersin
Yazabilmez galam seni

Kaysi bakçaniñ narisin
Eke çanımıñ yarisin
Hovez Korogliñ zari sen
Tanir çumle alim seni

Korogli hasabçı blen sozleşib durib soradı. Bu oğlan siziñki mi? Tu maşallah ne yahşi oğlan mem muniñ yali oglana inçi beredurin dib 50 goyin-gozi ayrib berdi. Hasabçıda braz goyinnar aldı. Uçiz kimbat blen brge goşib öyne garab begenib haydadi. Hem de Koroglini oz öyne silamaga çağirdi. Korogli galan goyinnari çofana tapşirdi. Öziñ satarsiñ dib Korogli goyinnari haydaşib Buldrik kassaba aitdi. Bu oğlan dalar men muni aldima alayin. Sen asta asta goyinnari öziñ haida didi. Bu karşilik etmedi. Şaıda Korogli Hoveza garab gel balam men seni aldima alib barayin dib br gazal aydar:

Yırak yerden seni dib gelmişim
Gel Hovezim min Giratiñ üstine
Hasretiñden sefil geda bolmişim
Çan Hovezim min Giratiñ üstine

Mert olaniñ firi feşva yar olar
Namardiñ gozine dünya dar olar
Mert işini btrmese zar olar
Çan Hovezim min Giratiñ üstine

Senin sovdañ duşdi menin başıma
Yaradan yar bolsin meniñ işime
Gafil yerden gelib indiñ duyşime
Çan Hovezim min Giratiñ üstine

Ördek kaziñ yaz yaylagi deryada

Ganimlari salsam İyale feryada
 Alsam seni yetsem Őu gun mrada
 an Hovezim min Gıratıñ üstine

Koroglı soveŐse serden geibdr
 Fir elinden br piyala iibdr
 Seni grib bugun aklım aŐıbdr
 an Hovezim min Gıratıñ üstine

Koroglı bu gazali aydib bular braz toktab kolekede otranda Hovez oylan galgib yatdı, ukladı. Bular ayazmanı braz uklasın dib ainyab szleŐib otranda br vakit Hovez horkib tasab oyandı. Yanında atasın kucaklab gren duŐŐn aydib Hovez br gazal aydar:

Gel-e babam hiyaliña ketrme
 Hovez saña ogil olmaz hay olmaz
 Yalgız oglıñ duŐse dağı herana
 Kitse saña ogil olmaz hay olmaz

Men duŐŐimde duŐđim arslan agzına
 Meni alib revan oldi yolına
 İnanmañız haramınıñ diline
 Gendi saña ogil olmaz hay olmaz

A kurt kibi gaz başına ikiŐli
 Yaralı kaplan tek dnib bakişli
 Br berende 40-50 den bağışli
 Muniñ yalı sultan olmaz han olmaz

Ol nya bezirgendr, demir geyinen
 Bilinde misir kli uda soyyenen
 Menen atı som altından bolgan
 Muniñ kibi divana olmaz hay olmaz

Astında arab at serinde ıga
 San muñ bedev atlar tan gelmez oña
 Her sozinde ol sigindr hudaya
 Hovez saña ogil olmaz hay olmaz

Kulak sal Hoveziñ ilan zarına
 Ataan inanma muniñ malına
 Şukur et koliñdaki bariña
 Hovez saña ogil olmaz hay olmaz

Hovez gren duŐŐn aydanda atası aytdı. Hair duŐ horkma br zatda bolmaz didi kop goyin guzi haydan hassabi Hoveziñ aydan sozine kulak salan yok oyi fikri Şol goyin guzıda Buldurik Hassabiñ ine geldiler alan mallarıñ akasın Korogla sanab berdi Koroglı yahşi silanıb yine bazar yere kitek boldı. Koroglı aytdı: Hassabi aga siz de bariñiz. Hovez anıda alib bar oniñ azine. Gounine yaran koyın guzları ayrib bereyin Şol oylan bağı edeyin didi.

Buldrik Hassabçi yahşi şaylanib Hovez barma çak boldi zarlab elinden tutib atasi alib kitdi. Yerib bayatanda Korogli aytdi. Bu yaş oğlan goyinnar haydab gaytçak dalar. Bu haldi men aldima alayin diyende Hassabçi Hovezi koterib Korogliñ aldina berdi. Korogli Hovezi aldina alib hiñgildenib yirlab br gazal aidar:

Çandibilden arzu eylyab geldigim
Senin bile br mekanda durmaga
Adin eşdib men bi karar boldim
Seni Çandbile alib marmaga.

Çaçirdim firimi dilyab hummeti
Inanam hudaya nebi ummatı
Gordigim çemaliñ aldi zulmati
Ganimlardan seni halas kilmaga

Haşik bolan dunya malin görer mi
Leyli haşik kib mecnun bolar mi
Seniñ kibi bu dunyaga geler mi
Sen bararsiñ Çandbilde durmağa

Çandbil mekannın brçe görersin
Kismet bolsa hak yolini bilersin
Eşit sözüm fehem eylyab alarsiñ
Gıratima minib seyran görmeğe

Koroglidr aldim kola sazimi
Hovezçana bersem ihtiyarini
Baharda açılan golli yazimi
Haka şukur hemde safa kilmaga

Korogli bu gazali aydib bazar yere geldi. Korogli aytdi: Ey Hassabçi aga! Şuy goyinariñ barin haydab al. Saña hayirli bolsin. Hovezçana inçi bolsin. Muni eşden buldrik Hassabçi begenib, yügirib goyinnari haydab aldi. Korogli Hovezi kolina alib br iki yola aylandrib aitti hassabçi aga goyin saña Hovez maña dib gırata kamçı basib yildrim aki yali bolib çikib kitdi. Toktamazdan br keçe daglari aşdı. Korogli aldında bayatan Hovez ıglab br gazal aydar:

Arzim eşit ey hudaim
Men br uzak yola duşdim
Derdimi kime söylyayin
Açılmaz tumana duşdim

Bahariñ gülleri soldı
Alma narın elden aldi
Atam anam ıglab galdi
Hasretli fugana duşdim

Demir sautli nakişli
Arslan sıfatli bakişli
... elliden bağışli

Şoyle br sultana duşdim

Fikir et muniñ halina
Inandiñ yalan malina
Duşirdi atinin yalina
Aç kurtdek kapkana duşdi.

Hovez handr dat elinden
Atam-anam bad elinden
Çemenli çöllü bagimdan
Laçin tek duzaga duşdim

Hovez oğlan muni aidib ıglamaga başladı. Koroglı bi, karar bolib Hovezçan ıglama. Brde gam bolma. Eger izdan babañ gelse seni şoña tabşirarin dib gounin aulab-aldab hili yerlere geldiler. Hovez ıglaydur-goymaydur. Şonda Hovezçan ıglama dib Koroglı br gazal aytdi.

Ezelden ekeğr başım
Hovez ıglama ıglama
Sensiñ meniñ çan srdaşım
Balam ıglama ıglama

Sen ıglasan yaman bolar
Dunya ahir zaman bolar
Yagan yağmir tuman bolar
Iglama Hovez ıglama

Uça dagdan aşirayın
Dar koynima yaşirarin
Babañ gelse tabşirarin
Hovez ıglama ıglama

Tastik et kalba imani
Ketrme zerre gumani
Serime salma tumani
Balam ıglama ıglama

Igladarın guldireyin
Zarligimi bildirer men
Kahrim gelse öldirer men
Iglama Hovez ıglama

Bu yeri nya yer diyerler
Duşmaniñ etin iyerler
Bize Koroglı diyerler
Balam ıglama ıglama

Koroglı Hovezin yigisin gaydarib nyamyay gerek aydib. Hovezi güldirib baradurlar. İndi Buldrik kassabdan habar alsak goyinnari haydab Korogla goz salib edi. Yildirib oki yali atilib

çikib giden çañin gorib galdi. Ah balamdan ayrildim dib çanni taşlab ıglab eñreb esker başligi Mustafa bege barib Hovezçandan ayrildim. Bayaki savdakar goyinnar satib yeren Kofey ogli Korogli karari oglib alib gaçib kitdi didi. Şol hazırka Musita beg 500 atli esker alib hovdi. Br dağıñ kovşında rahatlanib otur edi. Geyeten eskeri gorib br ulken daşı koterib, kovşına oglani yaşırib, otrgizib ozi gıratına minib geyeten eskere garab at saldi. Esker başligi Mustafa begi Korogli tanib munin aldaydan toktab salam berdi. Mustafa kati kaharli gazabi uzib katdi, kerı aylandı. Yene salam berdi. Toktamay ozib kitdi.

Mustafa beg haykrib ey, kofey ogli Hovezi nyatdiñ diyende Korogli kaharlanib Nagra tartib illa dib soveş açtı gelen eskeri baş başına govşirib kobsini kliçdan ötkerib bulara melamat başlarına kıyamət salib gaçib bayatan Musta-begi haun etib aldina çikib tokta byari eşidib kit dib Korogli br gazal aydar:

Safadan huva çıkanda
Ugrab geldiñ Mustafa beg
Karşı durib salam berende
Heyç almadiñ Mustafa beg.

Salam galeyik elik salam
Hakdan gendi bize kelam
Almaniş vo gayri salam
Dib durdiñ Mustafa beg

Mindim gıratıñ biline
Haki getirdim dilime
Aldim çudami elime
Turib gaçdiñ Mustafa Beg

Eskeriñe karşı durdim
Naiza sançib kliç urdim
Men br kurt oynini kürdim
Helyak boldiñ Mustafa Beg

Mustafa üstike gelende
Korogli eke baranda
Aldin alib at salanda
Harab boldiñ Mustafa Beg

Elkssa Korogli muni aidib Mustafa beg oziniñ yeñilenin. 500 esker blen Korogla kep edib bimedigine uyalib toktamazdan galan gaçannnarın yignab kerı Voyençyam şehrın agarab gaydib gidib galdılar. Korogli indi Hovezçan alib gaydayin dib salan yaşıran yerinde Hovez yok ari byari yaltañlab garaydur şuy yer bogay dib daşlari agdarib koterib garaydur. Hovez yok ya ise gaçdimi daglar oykelyab Korogli br gazal:

Kaçirdim algir bazimi
Daglar Hovezim nyatdiñiz
Meñ elvan durli nazimi
Daglar Hovezim nyatdiñiz

Sende namis har oldiñ mi
Duşmannara yar oldiñ mi
Yoksa derin çar oldiñ mi
Daglar Hovezim nyatdiñiz

Ondört giçelik ay kibin
Husni devletli yay kibin
Tumagali humay kibin
Daglar Hovezim nyatdiñiz

Ganimlardan aldim hari
İndi kilmañ maña zori
Bilbil gule eder zari
Daglar Hovezim nyatdiñiz

Siz kilmañiz maña zori
Haşigiñ yok namis hari
Korogliniñ intizari
Daglar Hovezim nyatdiñiz

Korogli yine de ulken ulken daşlari koterib agdarib garaydur yok. Hovez heyçde tabib bilmyani hor bolib yine br gazal aydar:

Mehri laçin tek bazimi
Daglar Hovezim gordiñ mi?
Size diyem rassimi
Daglar Hovezim gordiñ mi?

Mehri laçin tek gözleri
Şekerden şirin sözleri
Fugana goydi bizleri
Daglar Hovezim gordiñ mi?

Yañi dogan gunim ayim
Kirpigi ok, kaşi yayim
.....mekanim çanim
Daglar Hovezim gordiñ mi?

Men gezerim ala kırdı
Gozim aldin aldi ferde
Goyma meni yaviz derde
Daglar Hovezim gordiñ mi?

Korogli alayin sazimi
Bahara döndr yazimi
Bir gorseme balam yüzini
Dağlar Hovezim gordiñ mi?

Elgariz Korogli bu gazali aidib yene de daşlari koterib karamani asil daş galmadi. Şonda Korogli ozi istyab tafib bilmegeçin bilib firlerinden meden dilyab kolinda sazi, gozinde yaşı br gazal:

Gelyor edim ustiñizden yol eylyab
Daglar kaysi yerde bardır Hovezim
Ezel tapdim goz yaşımi sil eylyab
Daglar kaysi yerde bardır Hovezim

.....
Ganimdan alib men bugun daumi
Pulitlar titreşerler eştib zarimi
Daglar kaysi yerde bardır Hovezim

Bu daglarda mekan tutib yorenner
Hak ömrine mutig bolib yorenner
Iglana yar bolib elin berenner
Daglar kaysi yerde bardır Hovezim

Çagirib firimi ıglayib gelib
Ganimi gorende çegerim yanib
Saña sığınu ben arkami berib
Daglar kaysi yerde bardır Hovezim

Korogli aydar Ali firim gelegor
Sınamdaki dertlerimi bilegor
Hoveziñ yolina dogri salagor
Daglar kaysi yerde bardır Hovezim

Elkıssa Korogli muni aydib ozi koli bilen koterib daşıñ goyşına otrgizanin yeri.....adaşib istyab hor bolib duranda br yaşil çalmali haçi baba gelib seniñ istamagiñ mına şuy daşıñ astında dyalmi dib, daşı koterib garasa Hovez oylan otir muni Korogli koterib alib baba gözden gayb boldi. Korogli şatlanib Hovez oglin tafib alanina hemde gören kap çafalarini biyan edib Korogli bir gazal:

Hovezçan senden adaşib
...vir çefada çan oldi
....iman blen garşılaşib
Yer yüzi kizik gan oldi

Hovezçan açılan gül dey
Saçlari ziya zumbil dey
Saharda şeyda bilbil dey
Hazan bagim gülzar oldi

Eşit meniñ ahir zarim
Saña harç eyledim barim
Duşmandan men aldım harim

Ganimlar şöyle hor boldi

Senasi bardır dilinde
Hummeti bardır kolında
Bilbil sayraşib golinde
Bagim açilib yaza döndi

Korogliniñ firi geldi
Meniñ bolan halim bildi
Hoveziñ yolina saldi
Hovezim indi bar oldi

Elgariz, Korogli bu gazali aydib Hovezçan gel meniñ yanima didi. Hovez asta-asta ayagin adib, başın aşak salib Koroglini gozlem yani yanina gelib toktadi. Şonda Hoveziñ govnin avlab bir gazal:

Gel gideyik Çandibile
Hovez mey doldr mey doldr
Habar gitdi ilden ile
Hovez mey doldr mey doldr

Yüziñ meñzyar abi taba
Tarifiñ sıgmaç kitaba
...kme yüziñi hey çefa
Hovez mey doldr mey doldr

Çandbil daga göçeli
Govn kinyamiz açali
Doli kasa mey içeli
Hovez mey doldr mey doldr

Bilbil gule eder zari
Haşigiñ yok namis hari
Korogliniñ vofadari
Hovez mey doldr mey doldr

Elgariz Korogli muni aydanda Hovez br durli gulen govni açılan yali boldi. Korogli kuçaklab atlanib aldina alib bir gazal aydar:

...den seni dib gelmişim
Çan Hovezim dolanayik daglara
Şukur bolsin çemaliñi gormişim
Han hovezim dolanayik daglara

Yetişdi firleriñ bugün şefagati
Kovgada namardiñ bolmaz hummeti
Altın kasa bilen doli şerbendi
İçib Hovez dolanayik daglara

Çandibil mekana garab yoreyik
Barib onda zouni safa sureyik
Aga Yunisiñ çemalini goreyik
Yer Hovezim dolanayik daglara

Yaradan hudaya şukur edeyik
Nya-iş başa gelse fikr edeyik
Saharda oyanib zikir edeyik
Hovezçanim dolanayik daglara

Elkssa Korogli muni aydib Hovezi aldinda yola revana boldi. Gıratiñ katı yılgaşına saldi. Aldinda gorinen daglar daşlar yilfildab göze ilinmyan galib baradur. Yerşin zarfindan aç gozim yum gozim Çandbil daglarına gelib yetişdi. Korogli aytdi. Mina Hovezçan Çandbil daglari kerametli daglar indi. Tebriz şehrine barayik o.....im dib Korogli bir gazal:

Bize gelen arzu hatin eylediñ
Tiz tay mundan haramzada hoçasıñ
Bey hayalık edip, yalan sözlersiñ
Tiz tay mundan haramzada hoçasıñ

Kafir kızı señ aslıñ ermeli
Maña hoça dime, hoça tugul men
Yañı büten gızil guliñ harmani
Maña hoça dime, hoça tugul men

Guliñ soldrarlar sahrada bada
Başıñ kesmege bererler çellata
Arzıñ kime aydarsıñ galarsıñ dada
Tiz tay mundan haramzada hoçasıñ

Meger nagra tarsam golım yellidir
Bilere bilmeze hslim bellidir
Altmışdan on kām, yaşım bellidir
Tiz tay mundan haramzada hoçasıñ

Gazap eylep kelmçeğiñ keserler
Leşleriñi dervezeden asarlar
Leşiñ eltip çolestına basarlar
Tiz tay mundan haramzada hoçasıñ

Kafir kızı nemdr menden dileğiñ
Kısmat bolsa bız goreris bolaniñ
Gılçimdan öter hanlariñ begiñ
Maña hoça dime, hoça tugul men

Gulak salgıl Gulmene ver sozne
Bey hayasıñ uyat gelmez yüziñe

Gazap eylep nil çekerler göziñe
Tız tay mundan haramzada hoçasıñ

Koroglik eşteyleb gelendir çöllere
Bilbil fugan eyler şemşidir güllere
Heybetimden titirer bu uli iller
Maña Hoça dime, Hoça tugul men

Korogli diyep adın eşten Minever muña inanipda bilmen inanmanda. Bilmen sersana bolupda durdi. Soñ Koroglı indi Tellihan çikma digi deyin dip barip Borça Bege aydayn diyep atiniñ basin burdi. Şol zaman Gulmenever tızgırıp Tilli hana habar berdi. Asdında bodo vatli bir yigit men. Borça begiñ ilçisi diyep geldi. Size sözi barmış didi. Şol zaman Telli Han sallanıp sarkıp tokuz perde yüznde tutip golina bir altinkä seballı şerap tutip çikdi. Korogli muñı govni şat bolup kızıñ golindan şerafi içdi. Sonra goynina golin salıp size Borçi Begiñ hati bar edi dip çikarip konvertli hati Tellihana sozdi. Telli Han bolsa konverta golin sozdi. Şol momente Korogli şap dip bileginden alıp Telli Hanı Kıratiñ aldına saldı tevindi. Kırat daşgoradan sokman çikip Koroglı muñau şkr edip Telli Hani alıp taidi. Kızlar bolsa ağızları açıp vaylaşip iglaşip galdılar. Şol zaman Arap Ereyhana habar yetişdi. Şol zaman Arap-Ereyhan inisi Borça Begi blen 500 atlıg asker alıp Koroglini hovdılar. Korogli hovgin gelçeğin bilip Telli Haniñ ayak golin bağlap bir bagayt yere yaşrdı. Özi hazırlık görüp durdi. Arasi bir Vogumdan bular Korogliñ iznden yetdiler. Şu yerde ya ölmek ya galmak ganni sokuş başlandı. Korogli bular blen gun uzagi sokuşdı. Giçe sokuş toktatdılar. Şol kiçe Hovez Koroglini Bek kaygli gördi. Duyşde, ertir turip yigitleride yigip Koroglin istap Derbent yagna çikdılar. Bir nece mezgıl aşan soñ sokuşip duran Korogliñ usdinden gelip olor da sokuşip başladılar. Şol sokuşda Korogliñ aldından Borçabeg dogri gelip Korogli muni öldirdi. Arasi bir kesek zamandan Hoveziñ aldına, Arap-Ereyhan karşı gelip Hovez hem muni at danagdarip alipusdne minip klçin çikarip bokrdı.

Salan yerde çan halat Korogli yetip gelip Hoveziñ goliñ tutdi. Nem öldirme Kaygrmaz il başsız galmasn. Men oniñ inisn Borça Begi öldirdim. Şol yitçek didi. Arap-Ereyhanı azat etdiler. Şu yerde Korogli Hoveziñ behlibanligna govni şat bolup bir gazal aytdur:

Bugun iki nersovoşdı çañim saña kurban alen
Bu maydan sernden geçdi çañim saña kurban alen

Aladag aralayıp, ganima talan salıp
Kesme başn men göreyen çañim saña kurban alen

Ne uyatdan ne svatdan, huner övrendiñ ustatdan
Ereyhanı aldiñ atdan canım saña kurban alen

Ebreşdendr zufiñ tari, tmaşa edendr bari
Korogliñ vofadari çanim saña kurban alen

....şol zaman Koroglı bu gazali aydan soñ öziniñ barip alıp bilmedi. Gne çani yanıp Arap-Ereyhani öldirmedi. Gne de açulanıp Korogla oynelep, Telli Hana köp dogri garamadi. Şu yerde aş suv içip par... çem bolup atlarna minip Çandabile yol revana boldılar. Ne zaman yorse özleri bilsin bular sur... Çandabile geldiler. Agıl oba il gungorşıp 3-4 gun rahatlanıp

sonra 7 kişi bile toy edip Tellihani Hoveze ald... Gor şol zaman Hovez meñ özimiñ bilen gelen zat del diyep Telli Hana boldi. Şol zaman Korogli agayuna itdi. Alay bolsa bız toy aiy... Kanda barsak da bize bir mekan mundan amartlar galsın didi. Koroglı köterlip tayçak bol... Volayat Koroglıdan dilediler dip Nolarda dilediler. Hovezde öziniñ gunasın geyep gunahim geç dip Koroglıña yagna yıkıp dledi. Şonda Kor ogliñ öykesi yazıldı. Toy prodoljat edildi. Arap dalap yören yigitler toyda bir neçeler kalgıp başladılar. Şol zaman Korogli Hoveziñ toynda uklamañ begler dip bir gazal aydar.

Tella kasa balli şarap novu şeylep
Hoveziñ toynda uklamañ begler
Duşmanlariñ degresndeda şeylep
Hoveziñ toynda uklamañ begler

Hoveziñ bir sözi çanimi yakar
Ekelik gözimiñ nurini töker
Elifiñ kadami dal kibi büker
Hoveziñ toynda uklamañ begler

Kışı bilmez nem gelçek başna
Oynar edim ganim duşman duşna
Kliç çaldım kızıl başñ huşna
Hoveziñ toynda uklamañ begler

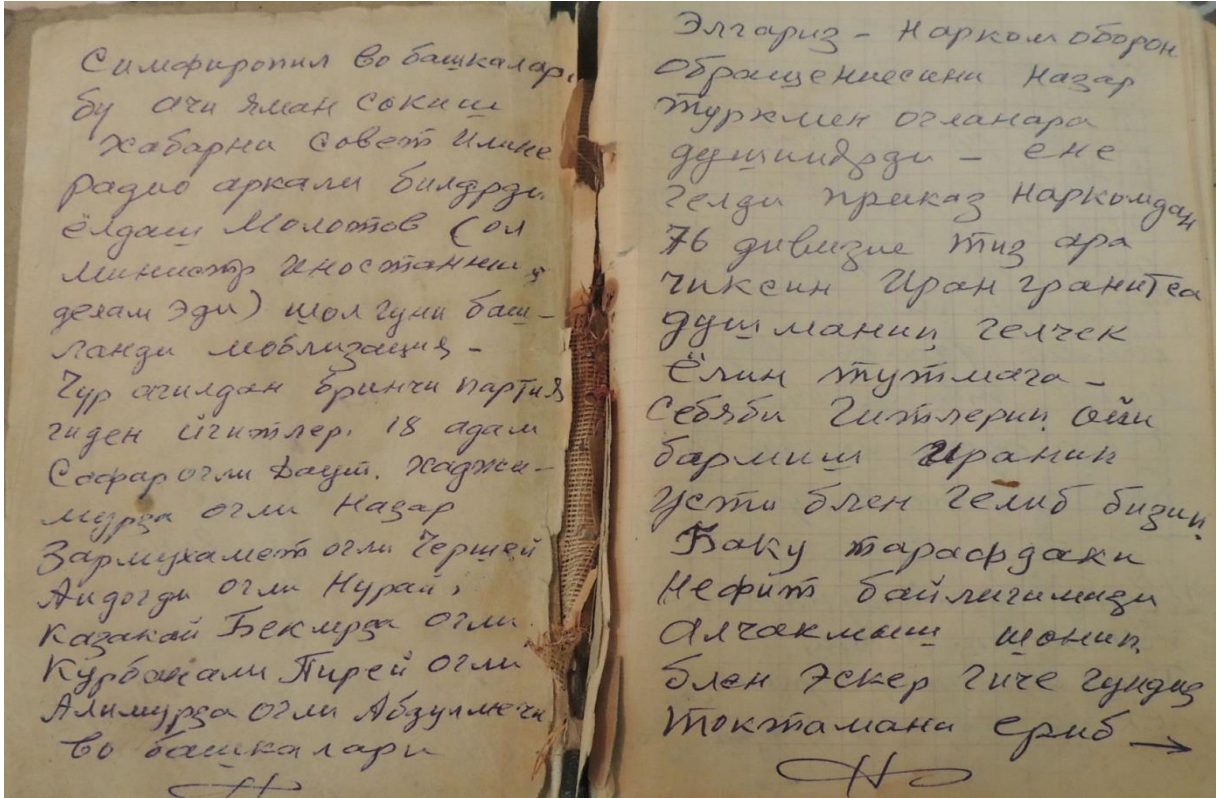
Ali pirim ruhsat berdi bizlere
Kiçe kundiz gezdim meydan duzlere
Kol çebir eyledim yazıt kızlara
Hoveziñ toynda uklamañ begler

Goç Koroglı aldim yazıt hanini
Meydanda akdrdim duşman ganini
Men boynima geydim köfin donimi
Hoveziñ toynda uklamañ begler

Korogli bu gazali aidip yigitler ukisn açıp iyen toy çen ...oynap-gulip toy tamaşa Hovez Telli Han alıp goşi... yifek bolup işilip murat maksatlarna yetip galdılar.

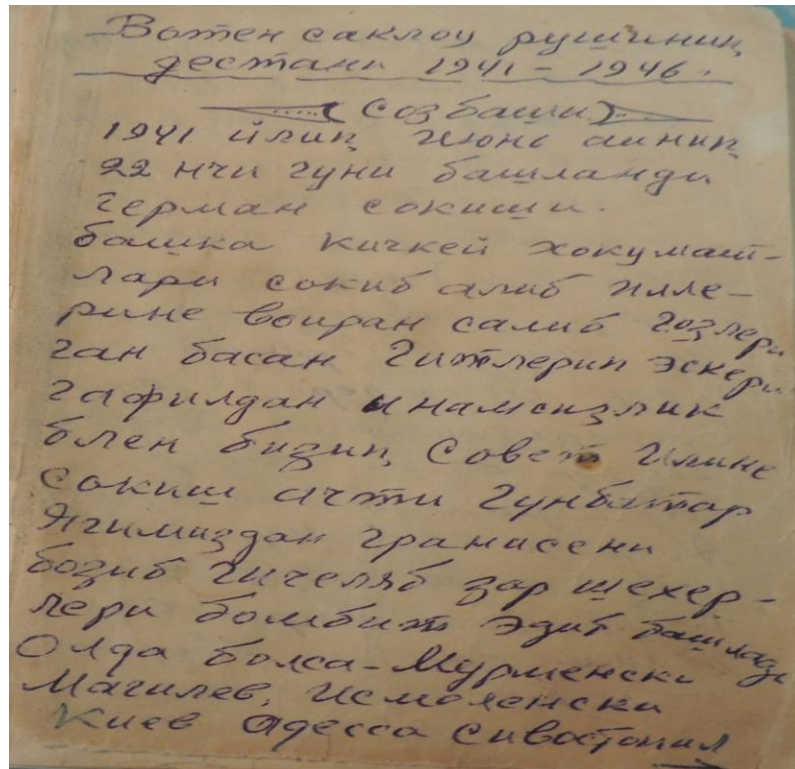
1969-nci yıl Avust aynda. Çurdaki Nazar Bahşıñ tepdernden göçreldi. Göçrip Yazuçi: Kazanov Hadji Muhamet/Hadji Kılıç Oglı. Men yazdım 1988 godu Sentyabrda

EK: 2

Resim 1: Nüshadan Örnek

EK: 3

Resim 2: Nüshadan Örnek